

Олеся Калинич, Світлана Дячок

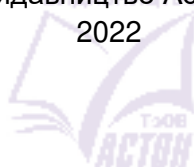
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 5 класів
закладів загальної середньої освіти

За редакцією проф. Юрія Ковбасенка

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Тернопіль
Видавництво Астон
2022

УДК 811.161.2+821.161.2](079.1)

К 17

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 140)**

У підручнику подано навчальний матеріал за модельною навчальною програмою «Українська література. 5–6 класи (автори Т. О. Яценко, Т. Б. Качак, В. В. Кизилова, В. І. Пахаренко, С. О. Дячок, Л. М. Овдійчук, О. А. Слижук, В. М. Макаренко, І. А. Тригуб).

Методичне забезпечення у вільному доступі знаходиться за посиланням <https://cutt.ly/rX5F86p>

Калинич О., Дячок С.

К17 Українська література : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. / *О. Калинич, С. Дячок* // За редакцією проф. *Ю. Ковбасенка*. Тернопіль : Астон, 2022. — 280 с. : іл.
ISBN

Підручник містить теоретичний матеріал, тексти творів і завдання різного рівня складності з української літератури.

Підручник укладено відповідно до модельної програми з української літератури для 5 класів закладів загальної середньої освіти (*автори Т. О. Яценко, Т. Б. Качак, В. В. Кизилова, В. І. Пахаренко, С. О. Дячок, Л. М. Овдійчук, О. А. Слижук, В. М. Макаренко, І. А. Тригуб*).

Для п'ятикласників і п'ятикласниць закладів загальної середньої освіти, педагогів, студентства педагогічних навчальних закладів і всіх, хто цікавиться українською літературою.

УДК 811.161.2+821.161.2](079.1)

ISBN

© Калинич О., Дячок С., Ковбасенко Ю., 2022
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	6
Роль книги в житті людини.....	7
МАЛІ ЖАНРИ ФОЛЬКЛОРУ ТА ЛІТЕРАТУРИ	12
Прислів'я та приказки — перлини народної мудрості.....	13
Народні загадки.....	15
<i>Леонід Глібов</i>	18
Бачить — не бачить.....	19
Котилася тарілочка.....	19
НАРОДНІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ	22
Народні казки.....	23
Яйце-райце.....	24
<i>Іван Франко</i>	36
Літературні казки.....	38
Фарбований Лис.....	38
<i>Леся Українка</i>	48
Лелія.....	50
<i>Валерій Шевчук</i>	64
Чотири сестри.....	66
МИНУЛЕ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ЛЕГЕНДИ, ПЕРЕКАЗИ, ЛІТОПИСНІ ОПОВІДАННЯ	85
Легенди українців.....	86
Берегиня.....	87
Народні перекази.....	91
Прийом у запорожці.....	92
Літописні оповіді. «Повість минулих літ».....	94
Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь.....	96
<i>Олександр Олесь</i>	98
Микита Кожум'яка.....	101
<i>Сергій Плачинда</i>	119
Богатирська застава.....	120
УКРАЇНА І Я	127
<i>Тарас Шевченко</i>	128
Зоре моя, вечірняя.....	129
Уривок «Учітесь, читайте...» як ліричне звертання до нащадків.....	131
<i>Богдан Лепкий</i>	134
Шевченкова верба.....	135
<i>Галина Кирпа</i>	138
Мова моя.....	139
<i>Віктор Зубар</i>	142
Крила України.....	143
РІДНА ПРИРОДА	145
<i>Олена Пчілка</i>	146
З ґринджолями.....	148
<i>Павло Тичина</i>	150
Хор лісових дзвіночків.....	151

<i>Оксана Іваненко</i>	154
Цвітарінь	155
<i>Микола Вінграновський</i>	165
Гусенятко	166
<i>Марія Морозенко</i>	178
Вірність Хатіко	179
<i>Анатолій Качан</i>	185
Море грає	186
СВІТ ДИТИНСТВА	188
<i>Іван Нечуй-Левицький</i>	189
Вітрогон	190
<i>Борис Грінченко</i>	199
Украпа	200
<i>Оксана Сайко</i>	205
Гаманець	207
<i>Галина Кирпа</i>	212
Мій тато став зіркою	213
У ПОШУКАХ ПРИГОД І ЧУДЕС	223
<i>Всеволод Нестайко</i>	224
Чарівні окуляри	226
<i>Зірка Мензатюк</i>	245
Таємниця козацької шаблі	246
<i>Додаток 1.</i> Короткий літературознавчий словничок	277
<i>Додаток 2.</i> Алгоритм написання проектної роботи	(на форзаці)
<i>Додаток 3.</i> Алгоритм складання загадки	(на форзаці)
<i>Додаток 4.</i> Алгоритм написання легенди	(на форзаці)
<i>Додаток 5.</i> Алгоритм створення власного висловлення	(на форзаці)
<i>Додаток 6.</i> Алгоритм вивчення вірша напам'ять	(на форзаці)
<i>Додаток 7.</i> Алгоритм написання вірша	(на форзаці)

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Допомагатимуть тобі навчатися герої / героїні мультфільму «Микита Кожум'яка», який створив *Манук Депоян* за мотивами казки *Антоня Сіяніки*.

Таку саму назву має твір письменника *Олександра Олеся*, який ти читатимеш на сторінках цього підручника.

Аватарки цих героїв мультфільму будуть дороговказом у підручнику.

 <p>Микита Інформація про письменника / письменницю та про інші цікаві відомості</p>	 <p>Іва Поміркуй і дай відповідь</p>	 <p>Русик Запам'ятай! Пригадай!</p>
 <p>Світлячок QR-коди, інтернет-джерела</p>	 <p>Цапелін Теорія літератури</p>	 <p>Троль Тат Домашнє завдання</p>

Любий п'ятикласнику / п'ятикласнице !

...Книжки на те пишуть,
щоб їх читати, а на те читають,
щоб осмислити прочитане.

Іван Франко

Цей підручник допоможе опанувати шкільний предмет «Українська література». З одного боку, він продовжує «Літературне читання», знайоме з початкових класів, але, з іншого боку, у читацькому розвитку ти піднімешся значно вище.

«Українська література» — надзвичайно важливий і цікавий предмет, оскільки в ньому зосереджені духовні скарби, надбані народом України за його понад тисячолітню історію.

Іноді можна почути: «А навіщо читати книжку? Набагато легше переглянути фільм, знятий за нею». Проте кіно — це інший вид мистецтва, що візуалізує написане. Читаючи, кожен із нас творить в уяві власний світ. Натомість, переглядаючи фільм, ми мусимо йти стежиною, уже протоптаною кінорежисером, і бачити літературних героїв та події неначе «його очима». Скільки б фільмів не з'являлося про пригоди, скажімо, «тореадорів з Васюківки» чи Гаррі Поттера, діти все одно залюбки читатимуть книжки Всеволода Нестайка чи Джоан Роулінг.

До слова, щоб зняти гарний фільм або придумати цікаву комп'ютерну гру, потрібно дуже багато читати. Тож слідом за успішним бізнесменом і письменником *Деном Кеннеді*, можна сказати: «Успішні люди мають великі бібліотеки, а всі інші — мають великі телевізори».

І навіть нині, у часи цифрових технологій та електронних текстів, книжка залишається надійним супутником, другом, порадиником і розрадиником людини.

Отже, вивчаючи українську літературу, ти не лише долучаєшся до скарбниці духовних надбань нашого народу, а й отримуєш додаткові шанси досягти життєвого успіху. Тож нехай щастить у цій приємній та корисній справі!

Із повагою — Авторки підручника

ВСТУП

- ◆ Роль книги в житті людини
- ◆ Література як художнє відтворення життя, побуту, звичаїв, духовно-моральних цінностей людини
- ◆ Значущість читання в житті особистості
  - ◆ Сучасний читач

«Краю мій, білосиній». Витинанка Олени Харченко

РОЛЬ КНИГИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Читання для розуму — це те саме,
що фізичні вправи для тіла.

Іван Франко

За князювання Ярослава Мудрого в Києві при Софійському соборі заснували першу в Русі-Україні книгозбірню.

Тому в Софійському музеї й зараз можна побачити пам'ятний знак — камінь, на якому зображено князя Ярослава з книжкою в руках і викарбовано рядки літопису: «Року 1037 Ярослав цей, син Володимира, засіяв книжними словами серця вірних людей. Велика ж бо користь людині від учення книжного»...

- Згодом ти більше дізнаєшся про літопис.

У прадавні часи чи не єдиним засобом передачі знань від покоління до покоління та надійним оберегом від ворогів було слово. Саме тоді, наприклад, з'явилися перші усні оповідки про тварин, відомі тобі як казки про Лисичку-Сестричку та Вовчика-Братика. Згодом люди навчилися писати та читати. Ось тоді й винайшли книжку.

Якою була перша книжка, невідомо. Напевне, її надряпали на корі дерева чи на звірячій шкурі. А коли люди навчилися обробляти глину, то почали записувати

*Софійський собор.
Автор світлини
Сергій Курля*

*Графіті на стінах
Софійського собору*

*Як ти вважаєш, чому
письмо на цеглинах
не задовольнило людство?*

Матеріал для виготовлення книжок єгиптяни виробляли зі стебел кущів папірусу, що росли на берегах Нілу.

Саме *папірус* вважають далеким-далеким «пращуром» добре знайомого вам паперу.

Матеріал, із якого виготовляли книжки, у різних народів мав подібні назви:

у єгиптян — «*папірус*»,
в українців — «*папір*»,
в англійців — «*paper*»,
у французів — «*papier*».

*Що завадило читачам
користуватися книгами
зі сторінками з папірусу?*

Виробник пергаменту

тексти на мокрих глиняних табличках, які потім випалювали в печах, як нині цеглу. Такими були «сторінки книжок» у Стародавньому Вавилоні та Китаї, що їх і сьогодні можна побачити в багатьох музеях світу.

Уяви: за такої «технології» кожен твій підручник важив би кілограмів зо тридцять і до шкільного наплічника точно би не помістився! До того ж, ці «глиняні аркуші» були недовговічними, бо таблички легко розбивалися. Тож користуватися такими «книжками» було вкрай незручно.

Згодом у Стародавньому Єгипті навчилися виготовляти новий матеріал — *папірус*, на якому було значно зручніше писати. Аркуші папірусу з'єднували в довгі сувої. Читаючи таку «книгу», потрібно було не гортати сторінки, а перемотувати згортки від краю до краю, як плівку в старих фотоапаратах. Залежно від того, як це робилося, текст записували чи то зліва направо (так читаємо й пишемо ми, європейці), чи то навпаки, чи то навіть зверху донизу (так читають деякі народи Сходу).

Проте папірус мав вади: він спалахував від найменшої іскри, а в сирому кліматі (наприклад, на туманних Британських островах або біля німецької річки Рейн) дорогі папірусні сувої швидко псувалися.

Тому людство для виготовлення книжок наполегливо шукало нові матеріали. І ось, нарешті, у місті Пергамі майстри навчилися ретельно вичиняти й акуратно зшивати прямокутні шматки телячої чи козячої шкіри.

За місцем винаходу цей новий матеріал назвали *пергаментом*. Саме тоді в давньої книжки з'явилися сторінки й вона стала схожою на сучасну. Лише уяви, як багато століть минуло й скільки зусиль доклало людство, аби книжка набула того вигляду, що його має підручник «Українська література», який ти зараз читаєш.

Спочатку книжку можна було побачити лише в багатих людей чи в монастирях. Та це й не дивно, адже тоді ще не було ані друкарських верстатів, ані принтерів. Тому ченці, схилившись над столами, вручну переписували десятки тисяч сторінок. І лише згодом, після винайдення паперу та ще й книгодрукування, книжка стала доступною в кожній освіченій родині.

Ми вже звикли, що в текстах є покликання, за якими можна знайти потрібну інформацію.

То й книжок не треба!
Проте чи зможе людина, що не вміє читати й аналізувати прочитане, свідомо користуватися інформацією в інтернеті?

Чи можна обійтися без читання? Чому?

Помандруй зі світлячком у Національний музей літератури України за покликанням: <https://cutt.ly/JZtAGXT>

ЛІТЕРАТУРА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Людське життя, побут, звичаї, духовно-моральні цінності людини забарвлюються, відтворюються у творах художньої літератури.

Якщо зважати на переклад слова «література» з латини, то все, що написано чи надруковано літерами, зокрема учнівські твори і навіть твої електронні листи чи смс-повідомлення, — усе це є «літературою», бо написане літерами.

Водночас художня література — не будь-який писаний текст, а саме художні літературні твори.

Слово «література» походить із латинської мови (від «litera» — «літера») і буквально означає «те, що написано літерами».

Художня література (мистецтво слова) — це сукупність написаних, надрукованих (і навіть усних) творів певного народу, епохи та всього людства.

Тож часто у творах ми впізнаємо ситуації, близькі нам чи нашим батькам, друзям, сусідам. Література посідає особливе місце в житті людини. Саме за допомогою слів можна передати красу світу, глибини розуму, велич людської душі.

Літературний твір — текст, що належить до художньої літератури (фольклору): казка, вірш, оповідання, приказка, прислів'я тощо.

Читання — це сприймання написаного. Проте читати й розуміти, усвідомлювати — не одне й те саме. Інколи людина не розуміє прочитане або сприймає інформацію викривлено. Читати вдумливо — мистецтво, яке потрібно опановувати.

Агатангел Кримський, український академік, історик, письменник і перекладач, один із засновників української Академії наук, знав понад 60 (за іншими джерелами — понад 100 (!) мов).

Секрет такого інтелектуального рівня — у читанні. Ще в трирічному віці Агатангел навчився читати, а через два роки батько віддав його до училища, де хлопчик навчався наступні п'ять років.

1. Що, на твій погляд, вивчають на уроках української літератури? Чим цей навчальний предмет відрізняється від уроків літературного читання в початковій школі?
2. Пригадай книжки, які є в тебе вдома. Які з них можна було б принести на урок української літератури? Чому?
3. Підготуй невеличку розповідь про свою улюблену книжку. Чим саме вона привернула твою увагу?
4. Яку роль відіграє книжка у твоєму житті?

- Чи насправді таким важливим є читання для сучасної людини, яка живе в інформаційну добу? Чому?
- Розглянь колаж з ілюстрацій до творів, прочитаних у початковій школі. Чи впізнав / упізнала ти їх? Якщо так, то за яким елементом малюнка? А якщо ні, то який інший епізод із цих творів міг би тобі допомогти пригадати?

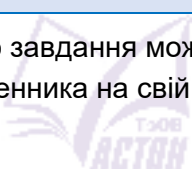

- Вислови очікування щодо уроків української літератури в 5-му класі. Запиши побажання на різнокольорових стікерах і віддай на зберігання вчителю / вчительці чи рідним. Цікаво буде перед літніми канікулами пригадати свої очікування і визначити, що з них справдилося, а що — ні.
- Зміст одного із творів, які ти читав / читала на уроках у початковій школі або вдома з рідними, оформи у вигляді сторінки читацького щоденника в такій таблиці:

<i>Головні герої / героїні</i>	<i>План твору (стислий зміст твору)</i>	<i>Цікаві вислови (цитати, афоризми) з твору</i>
.....	.....	.....

Враження від прочитаного _____
 .....

До речі, до виконання цього завдання можна підійти креативно, оформивши сторінку читацького щоденника на свій смак. Використовуй малюнки, схеми, інфографіку.

МАЛІ ЖАНРИ ФОЛЬКЛОРУ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- ◆ Прислів'я та приказки —
перлини народної мудрості
- ◆ Народні загадки
- ◆ *Леонід Глібов. «Бачить — не бачить»,
«Котилася тарілочка»*

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ

*Анатолій Качан. Загадки «Квітка Сонця»,
«Світов@ павутин@»*

«Квіти й птахи — рай на землі». Витинанка Олени Харченко

ПРИСЛІВ'Я Й ПРИКАЗКІ — ПЕРЛИНИ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ

Мова без приказки —
що страва без приправи.

Юрій Чигиринський

Чи задумувався / задумувалася ти, як жили наші предки? Що підбадьорювало їх, коли вони обробляли поле, як передавали життєвий досвід нащадкам?

Як інформація долала час і простір? Де зберігалася від знищення, щоб тепер, у ХХІ ст., ти міг / могла отримати її?

Отож, щоб веселіше сіяти, садити, копати чи збирати збіжжя, наші предки наспівували собі різних пісень (адже навушників і доступу до інтернету не було). Почуту інформацію передавали з уст в уста, а цікаву казку мати розповідала маляті. Дитина ж, коли виростала, — своїй. Так із покоління в покоління передавали зміст твору.

Не дивно, що текст змінювався, тобто не був дослівним. Щось забували, а щось — доповнювали й удосконалювали. Часто це були мудрі поради, влучні повчальні вислови.

Термін «фольклор» уперше вжив англійський учений *Вільям Томсон* у середині ХІХ ст.

Англійське слово «*folklore*» складається з двох коренів. *Folk* — означає «народний», а *lore* — «наука, ученість».

Тож буквально слово «фольклор» означає «народне знання», «народна мудрість».

Прислів'я — це жанр фольклору, короткий ритмічно організований вислів повчального змісту. Наприклад, «Життя без книжок — мов небо без зірок». До прислів'я близькі *афоризми* (влучні вислови відомих людей — письменників, науковців, видатних діячів) і *приказки*.

Приказка — це жанр фольклору, стислий крилатий народний вислів, іноді — це вкорочене прислів'я, але без власного йому повчання. Наприклад, відому приказку «Як рак на горі свисне» можна легко замінити словом «ніколи».

Усна народна творчість (фольклор) — це колективні (народні) твори, які передавали з уст в уста (в усній формі).

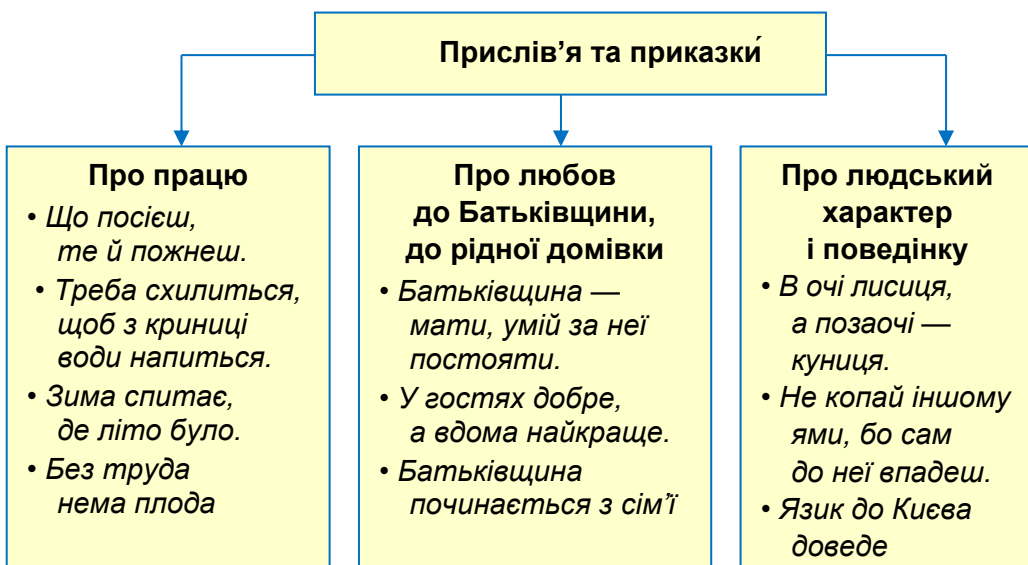
Фольклором називають колективну словесну творчість певного народу (наприклад, кажуть «український фольклор», «англійський фольклор», «японський фольклор» тощо).

Уся мудрість народу іскриться в прислів'ях і приказках, загадках і лічилках, піснях і казках, легендах і переказах.

До неоціненних скарбів українського фольклору належать **прислів'я** та **приказки**.

На відміну від інших видів усної народної творчості, вони найтісніше пов'язані зі щоденним побутом, із людською працею, адже українці — народ працелюбний.

У прислів'ях і приказках утілено прагнення людини до правди, щастя, здоров'я, добробуту. У цих фольклорних творах стверджують моральні цінності та прославляють позитивні риси людини.

Зазвичай мова прислів'їв і приказок яскрава та виразна. Так, коли ми кажемо «не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже», то маємо на увазі «солодкі», але фальшиві слова, яким не варто вірити. І десь на другий план відходить пряме значення — частування однієї людини іншою медом, солодощами.

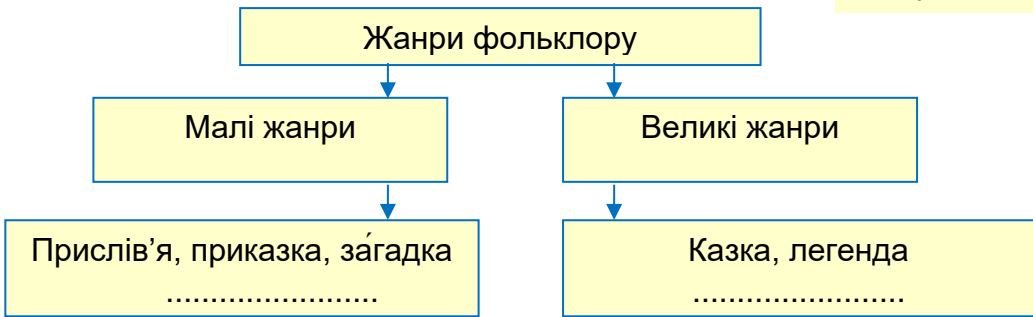
Спочатку фольклорні твори постійно змінювалися, відшліфовувалися цілими поколіннями людей.

Прислів'я та приказки не записували, тому вони мають чимало варіантів. І лише з появою словників ці перлини народної мудрості набули сучасного вигляду.

1. Поясни, чому вислів «*Навчай інших — і сам навчишся*» — прислів'я, а «*Косо, криво, аби живо*» — це приказка.
2. Як ти розумієш зміст епіграфа, а також вислів «*Приказка — цвіт, а прислів'я — плід*»?
3. Виразно прочитай і поясни прислів'я та приказки.
  - Не кажи — не вмію, а кажи — навчуся.
  - Мудрим ніхто не вродився, а навчився.
  - Учитися ніколи не пізно.
  - Правда — як олія: завжди наверх випливає.
  - Козацькому роду нема переводу.
  - Україна починається з родини.
4. Доповни схему «Жанри фольклору».

Словом «жанр» позначають різновид твору.

5. Прочитай виразно прислів'я та приказки. Вивчи напам'ять кілька з тих, які є в підручнику, або тих, які відшукаєш в інших джерелах.
6. Запиши якнайбільше прислів'їв і приказок, у яких є числа або власні назви. Наприклад, «*Семеро одного не ждуть*» або «*От Юхим — і з води вийде сухим*».

7. Прислів'я та приказки часто об'єднують у тематичні групи: про працю, родину, дружбу, освіту, пори року, природу, людські чесноти, господарську діяльність тощо. Уклади словничок прислів'їв і приказок до 1–2 тем (на вибір).

НАРОДНІ ЗАГАДКИ

До малих жанрів фольклору належать також і загадки, яким притаманні метафоричність, стислість і чіткість.

Загадка — малий жанр фольклору, дотепне запитання, часто у віршованій формі, яке потребує відповіді (відгадки).

Метафора — це слово або словосполучення, яке переносить ознаки одного предмета чи явища на інші на основі подібності або контрасту.

Наприклад, сонце, яке від ранку до ночі рухається небом спочатку вгору, а потім донизу, нагадує «золоту тарілочку», що «котиться по крутій горі».

Тому в загадці Леоніда Глібова, яку ти читатимеш згодом, словосполучення **«золота тарілочка»** є метафорою сонця.

Епітет — художнє означення (*золоті руки*).

Спочатку загадка мала магічне значення. Наші предки вважали: якщо людина вміє відгадувати загадки, то вона володіє надприродною силою. Зараз цей твір має здебільшого розважально-пізнавальний характер.

Народні загадки відтворюють реальне життя людей, а саме: процеси праці, зміну пір року, явища природи, повсякденний побут, догляд за тваринами, рослинами.

Загадки не лише розважають, а ще й розвивають кмітливість, спостережливість, образне мислення. Часто загадки використовували в казках. Так, в українській народній казці «Мудра дівчина» пан випробовував героїню загадками.

Яку загадку легко розгадала дівчина?

У початковій школі ти читав / читала загадки, відгадки до яких римуються з останнім словом у рядку вірша.

Наприклад:

*Бистрі лапки, куций хвіст,
Довгі вушка, чорний ніс,
Хліба з рук бере крайчик
Сірий і пухнастий...*

РІЗНОВИДИ ЗАГАДОК

Загадка-опис	Загадка-задача	Загадка-запитання
Маленькі плоди, Мов сережки, повисли: Червоні — солодкі, Зелені — ще кислі. (Вишні)	Стоїть дуб, на ньому дванадцять гнізд, у кожному гнізді по чотири яйця, у кожному яйці по семеро качат. (Рік, місяць, тиждень, день)	Хто вранці ходить на чотирьох, удень — на двох, а ввечері на трьох? (Людина)

1. Прочитай виразно загадки та відгадай їх.

а) Нас не було — воно було,
нас не буде — воно буде;
ніхто ні в кого його не бачить,
а в кожного воно є.

б) Йдемо по ягоди у липні.

Темно-сині, круглолиці

На кущах поміж листками

Причаїлися... .

в) Хто завжди правду каже?

2. Опиши відгадки, використовуючи епітети.

3. Що потрібно для того, щоб про людину та її ім'я пам'ятали нащадки?

4. Яка роль загадок у сучасному світі?

5. Розглянь ілюстрацію художниці Валентини Мельниченко до загадки «Розкоlesh лід — візьмеш срібло, розкоlesh срібло — візьмеш золото».

Придумай власну загадку, щоб відгадка відтворювала первісне уявлення наших предків про предмет з ілюстрації.

6. Візьми участь у навчальному індивідуальному чи груповому проєкті «Записник фольклориста / фольклористики¹». Поспілкуйся з батьками чи знайомими й з'ясуй, які загадки та прислів'я вони знають.

Епітети

Чорниця

Варіант 1. Спочатку запиши відомості на чернетку, перевір написане. Перепиши текст у чистовик (це можуть бути сторінки, скріплені як книжечка). Доповни записник ілюстраціями.

Варіант 2. До кожного фольклорного твору (загадки, прислів'я тощо) добери світлину. Запропонуй однокласникам й однокласницям обговорення — це можуть бути відповіді до загадок або пропозиція дібрати схожі прислів'я інших народів світу тощо.

¹ **Фольклористи** — люди, які збирають і досліджують усну народну творчість (фольклор).

ЛЕОНІД ГЛІБОВ (1827 – 1893)

Твоя тут пам'ять, Леоніде Глібов.
Нащадки сіверян, полян, дулібів,
Малята вчать ті сонячні слова,
Що, ніби чародійник з рукава,
Ти сипав їм — і в доброті не схибив.

Максим Рильський

У дитинстві Леонід Глібов був веселим і жвавим, любив доглядати за квітами. Саме тому його й прозвали «королем квітів». Знайомі та родичі, вітаючись, казали: «Здоров був, Льолику, квітчастий королику».

Народився відомий байкар на Полтавщині. Ця земля рясніє іменами письменників, які шанували влучний жарт у творчості. Це Євген Гребінка, Григорій Сковорода, Іван Котляревський, Остап Вишня... Можливо, саме природа рідного краю й сприяла розвиткові такого талановитого жартівника.

Понад п'ять років Леонід Глібов працював учителем історії та географії. У мемуарах колишні учні згадували його як хорошого вчителя, який любив дітей і ставився до них із повагою.

Розповідають, що колись батько Леоніда Глібова купив співучу канарку (невелику пташку), через що сусіди прозвали Івана Назаровича *Кениром*. Саме тому твори для дітей Леонід Глібов підписував псевдонімом «Дідусь Кенир».

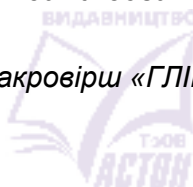
Акрівірш — загадка, відгадку
на яку можна прочитати
за першими літерами
кожного рядка.

- Пригадай вивчене в початковій школі про творчість Леоніда Глібова та його життєвий шлях.
- Спробуй написати акрівірш «ГЛІБОВ».

Перейди
за покликанням
<https://cutt.ly/TZtA12W>
(або QR-кодом)
і дізнайся
додаткові цікаві
відомості про
Леоніда Глібова.

БАЧИТЬ — НЕ БАЧИТЬ

Бачить — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Добре мудрує.
Кривду соромить,
Правди навчає,

Часом жартує,
Смішки справляє,
Люба розмова;
Дай боже, діти,
З нею довіку
Знається-дружити.

1. Чи легко відгадати цю загадку?
За якими ознаками тобі вдалося розгадати її?
2. Знайди антоніми в загадці.
Яку роль вони виконують?
3. Чи можна говорити мовчки?
Як ти розумієш цей вислів?

КОТИЛАСЯ ТАРІЛОЧКА

Котилася тарілочка
По крутій горі,
Забавляла любих діток
У моїм дворі.
Нам тієї тарілочки
Чому не любить —
Хорошая, золотая
І як жар горить.
Прийшла баба — **сама чорна**
І чорний **жупан**¹, —
Заховала тарілочку
У **синій** туман.
Постихали співи й жарти
У дворі моїм;
Золотої тарілочки
Стало жаль усім.
Зачинився я у хаті,
У віконці став
І про тую тарілочку

Епітети

Епітет

Художниця Галина
Сокиринська

Антоніми —
це слова з протилеж-
ними значеннями:
добро — зло,
день — ніч,
батьківщина —
чужина тощо.

¹ Жупан — старовин-
ний верхній чоловічий
одяг, оздоблений хут-
ром, що був поширений
серед заможного
козацтва.

² *Сусіль* — те саме, що «шасть», тобто миттєве проникнення чогось кудись.

³ *Ряденце, рядно́* — різновид простирадла або покривала із цупкого полотна.

Співати почав:
«Туманочку, туманочку!
Поклонись зорі,
Покоти нам тарілочку
По нашій горі...»
Де не взявся із-за лісу
Невідомий птах,
Довгохвостий, гостроносий
На восьми ногах.
Тільки став я приглядатися
І що, і відкіль,
А він зразу розігнався
І в вікно *сусіль*²...
Я — на піч та у куточку
Зігнувсь, притаївсь,
І щоб птах той не надибав,
*Ряденцем*³ укривсь.
Навіжений птах літає,
Не найде ніде
І тонесенько виводить:
«А де дідок, де?»
Закричав горлатий півень
І прогнав мій страх,
Я зрадів — і не побачив,
Де той дівся птах.
Золоту тарілочку Метафора
Всі знають давно:
То на небі *сонце ясне*,
На весь світ одно. Епітети
Чорна баба — *нічка темна*:
Із давніх-давен
Покриває все на світі,
Як погасне день.
Заховався, шуткуючи,
Дідусь-господар,
Щоб не зразу догадались,
Що той птах — *комар*.

1. Знайди і прочитай описи сонця та ночі. Які художні засоби використав автор у цих описах?
2. Скільки відгадок у загадці «Котилася тарілочка»? Назви їх. За якими ознаками можна знайти відгадку без підказки автора?
3. Чи є твори «Бачить — не бачить», «Котилася тарілочка» авторськими загадками? Чому?
4. Чим відрізняються народні загадки від авторських загадок?
5. Відшукай в інтернеті загадки Анатолія Качана «Квітка Сонця», «Світов@ павутин@». Чи є вони оригінальними? Чому?
6. Що є підказкою того, що Анатолій Качан — твій сучасник?
7. Чому з нетерпінням діти чекали на появу журналу «Дзвінок», у якому свої твори друкував Леонід Глібов?
8. Придумай загадки, щоб відгадками були слова: *сонце, вітер, тінь*. Скористайся *Додатком 3*, що є на форзаці цього підручника.
9. Як ти розумієш прислів'я «*Брехнею світ пройде, а назад не вернеться*»? Відповідь обґрунтуй письмово. Скористайся *Додатком 5*, що є на форзаці цього підручника.
10. Назви спільні й відмінні риси приказок, прислів'їв і загадок.
11. Виконай тестові завдання.

1. Слово «фольклор» з англійської перекладається як
А усна народна творчість   **Б** прислів'я   **В** мудрий вислів
2. У порожній комірці таблиці доречно подати слово
А прислів'я   **Б** приказка   **В** загадка

Замаскований зміст	Метафора
Фольклор	.....

3. У відповідні жанр і твір.
  - 1 Довгі ноги, довгий ніс, по болоті ходить скрізь.   **А** прислів'я
  - 2 Хто багато читає, той більше знає.   **Б** приказка
В загадка

12. Перевір свої знання розділів «Вступ» і «Малі жанри фольклору».

- ✓ **Я знаю**, що вивчатимемо на уроці «Української літератури».
- ✓ **Я розумію і можу пояснити:**
  - а) чому читання важливе в інформаційному світі;
  - б) яке значення книги в моєму житті.
- ✓ **Я вмію:**
  - а) розрізнити спільні та відмінні ознаки малих жанрів фольклору;
  - б) читати виразно загадки, прислів'я та приказки.
- ✓ **Я знаю:**
  - а) якими засобами виразності «прикрашені» загадки, прислів'я та приказки, і можу навести цікаві приклади;
  - б) про що писав загадки Леонід Глібов.
- ✓ **Я з радістю брав / брала участь** у проєкті «Записник фольклориста / фольклористики».

НАРОДНІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

◆ Народні казки

- ◆ Українська народна казка «Яйце-райце»
- ◆ Літературні казки. *Іван Франко*. «Фарбований Лис»
  - ◆ *Леся Українка*. «Лелія»
  - ◆ *Валерій Шевчук*. «Чотири сестри»

Позакласне читання

- Народні казки
  - Кримськотатарська народна казка «Золоте яблуко» (переклад *Данила Кононенка*)
  - *Василь Королів-Старий*. «Хуха Моховинка»
- *Лариса Письменна*. «Як у Чубасика сміх украли»
  - *Юрій Ярмаш*. «Летюче дерево»
  - *Марина Павленко*. «Хатка для Нехайка»
  - *Юлія Смаль*. «Казка про Горошку»
- *Віктор Близнець*. «Земля Світлячків» (скорочено)
  - *Зірка Мензатюк*. «Арніка»

«Фантастичний птах». Автор витинанки невідомий

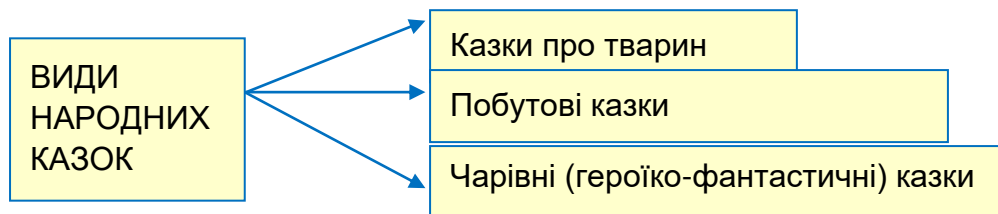
НАРОДНІ КАЗКИ

Які щасливі очі у казок.
Ліна Костенко

Доки існуватиме людство, доти житиме казка — чи не найулюбленіший жанр фольклору. Її створювали як цілі колективи людей, народи (звідси *народна казка*), так і окремі автори / авторки (*авторська*, або *літературна казка*).

За змістом і головними героями / героїнями можна умовно виділити різні види казок.

Пригадай різновиди казок та їхні особливості.
Виконай інтерактивну вправу за покликанням
<https://cutt.ly/oZtA4d4> або QR-кодом.

Казку серед інших творів усної народної творчості впізнають за такими *основними ознаками*:

- казкові зачин і кінцівка;
- повтори дій, слів і речень (часто трикратність);
- наявність чарівних предметів;
- використання «магічних» чисел 3, 7, 12.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА «ЯЙЦЕ-РАЙЦЕ»

«Яйце-райце» належить до чарівних казок, адже в ній наявні фантастичні істоти (Змія, Змій тощо), чарівні предмети (яйце-райце), відбуваються фантастичні події.

Водночас у тексті можна знайти реалії життя українців (*підготовка до весілля, опис господарства Мисливця* тощо).

Це поєднання реальних і фантастичних елементів створює неповторно чарівний світ казки.

Фантастичне — те, чого немає насправді, у реальності; щось вигадане, витворене уявою, фантазуванням людини.

За QR-кодом
або покликанням
<https://cutt.ly/eLspNIL>

можна послухати казку
«Яйце-райце»
без скорочень.

*Усі малюнки до казки
«Яйце-райце» створила
художниця Валентина
Мельниченко.*

*1 Райце́ — дослідники
припускають, що в цьому
слові зашифровано
поняття «рай».*

*Чи можна назвати
причину сварки між
Мишею й Жайворонком
дріб'язковою? Чому?
Як можна було б
вирішити суперечку?*

*Пригадай, як називають
момент повтору подій
у казці.*

Орел і Мисливець

*Чому в казці Мисливець
трічі цілює в Орла?*

ЯЙЦЕ-РАЙЦЕ¹

Колись була Птиця-Жайворонок царем, а царицею — Миша, і мали вони своє поле. Посіяли на тім полі пшеницю. Як уродила їм та пшениця — давай вони зерном ділитися. От одне зерно зайве було.

Миша каже:

— Нехай мені буде!

А Жайворонок каже:

— Нехай мені!

Думають вони: що тут робити? Пішли б позиватися, та немає старших за них: немає до кого йти позиватися. Потім Миша каже:

— Ну, я краще його перекушу.

.....

*Цариця Миша скликає всіх звірів
для війни з царем Жайворонком.*

.....

А Орел бачить, що то лихо, сидить на дереві і не злітає. Коли тут іде Мисливець, бачить, що Орел сидить на дереві, як націлиться на нього. А той Орел так просить його:

— Не бий мене, голубчику, я тобі в великій пригоді стану!

.....

*Мисливець цілює і вдруге,
і втретє, але Орел пообіцяв стати
в пригоді.*

.....

Мисливець повірив йому: поліз і зняв з дерева та й несе його додому. А він йому каже:

— Принеси мене до своєї хати та годуй мене м'ясом доти, поки в мене крила повідростають.

А в того чоловіка було дві корови, а третій бугай. Він зараз і зарізав йому одну корову. Орел ту корову за рік з'їв та й каже тому чоловікові:

— Пусти мене, я політаю, побачу, чи вже відросли крила. Той чоловік і випустив його з хати.

.....

Орел злітав, сили було недостатньо, тому просив чоловіка зарізати ще ялівку (корову) та бугая (бика).

.....

Узяв та й зарізав йому бугая. Він з'їв і того бугая, таки за рік, а потім як полетів, то літав так високо — аж під хмарою.

Коли це прилітає та й каже йому:

— Ну, спасибі тобі, чоловіче: вигодував мене, а тепер сідай на мене.

Той чоловік питається:

— Що з того буде? А він йому каже:

— Сідай! Той і сів.

Орел його поніс аж у хмару, а потім і пустив його додолю.

Той чоловік летить додолю, коли це Орел не дав йому долетіти до землі, підхопив його та й каже:

— А що, як тобі здавалось?

А він каже:

— Так, наче я вже неживий був. Тоді Орел йому каже:

— Отак саме й мені було, як ти на мене націлявся.

Потім каже:

— Сідай знов!

Тому чоловікові й не хотілося сідати на Орла — ну, нема що робити, таки сів. Орел знов його як поніс, та аж у саму хмару, а звідтіль скинув його з себе — та підхопив його так, може, як на два сажні² від землі, та й питається його:

Читаючи казку, відзнач у тексті приклади трикратності — уживання числа три.

Мисливець несе Орла до себе додому

² Сажень — одиниця вимірювання довжини.
1 сажень — 2,16 м.

Орел у цьому епізоді
вирішив помститися
Мисливцеві?
Можливо, провчити його
чи встановити
справедливість?

Обґрунтуй свою думку.
Зверни увагу на
виокремлені слова: «Ну,
тепер уже ніхто нікому
не винний: ні ти мені, ні я
тобі».

³ Небіж, небожа — син
брата або сестри
(про рідних, двоюрідних,
троюрідних); племінник.

Поясни, як ти розумієш ви-
слів «Добрий козак
усе по волі ходить».

А потім каже:

— *Ну, тепер уже ніхто нікому не винний: ні ти мені, ні я тобі.* А тепер сідай на мене та полетимо до моєї хати.

Ото летять та й летять, прилітають до його дядька. А він йому каже:

— Іди ж у хату, та як будуть питатися тебе: чи не бачив нашого **небожа**³, то ти скажеш: як дасте яйце-райце, то й на вічі приведу.

Він приходить у хату, коли це йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

А він їм каже:

— *Добрий козак усе по волі ходить.*

Вони його питають:

— Чи не чув ти там за нашого **небожа**? Бо вже третє літо, як пішов на війну, — та ні чулки, ні звістки.

А він їм каже:

— Як дасте яйце-райце, то й на очі приведу.

Вони йому кажуть:

— А що, як тобі здавалось?

Він йому каже:

— Так зовсім, наче вже кістки мої розсипались. Тоді Орел йому каже:

— Так само й мені було, як ти вдруге націлявсь. Ну, ще сідай.

Той сів. Орел як понесе його аж за хмару, та звідтіль і пустив його додола, та підхопив уже аж коло самої землі, та тоді питається його:

— Як тобі здавалось, як ти летів на землю?

Він йому каже:

— Так, наче мене зовсім не було вже на світі.

Тоді Орел йому каже:

— Отак же й мені було, як ти втретє націлявсь.

— Лучче нам його ніколи не бачити, як віддати тобі яйце-райце.

Тоді він виходить із хати та й каже Орлові:

— Кажали так: лучче нам його ніколи не бачити, як тобі віддати яйце-райце.

Орел йому каже:

— Летімо далі!

Летять та й летять, та й прилітають до Орлового брата, та й тут чоловік те саме говорив, що в його дядька, — таки й тут не отримав яйце-райце.

Прилітають до його батька, а Орел йому каже:

— Іди в хату, та як будуть питатися за мене, то скажеш, що бачив й на вічі приведу.

Увійходить чоловік у хату, а вони йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

Він їм:

— Добрий козак усе по волі ходить.

Вони його стали питатися:

— Чи не бачив нашого сина? Бо вже як немає — четверте літо: десь пішов на війну, та, мабуть, убили його там.

А він їм каже:

— Я бачив, але як дасте яйце-райце, то я й на очі приведу.

Батько Орлів каже йому:

— Нащо ж воно тобі? Лучче ми тобі дамо багато грошей.

Він каже:

— Я не хочу грошей, мені дайте яйце-райце!

— Піди ж приводь, зараз тобі дамо!

Він уводить Орла в хату. Тоді його батьки так зраділи, що дали яйце-райце і сказали:

— Тільки не розбивай ніде на дорозі, а як прийдеш додому, то погороди загороди великі, а тоді його і розіб'єш.

Він іде та йде, та так схотілось пити йому...

Чому Мисливець відмовився від грошей? Він знав, у чому цінність яйця-райця?

Про яку рису характеру Мисливця свідчить цей факт?

⁴Цебрина — деревина, колодязний зруб.

Чи може насправді так багато звірини поміститися в одне яйце?

*Чи міг Мисливець порушити слово й не віддати сина?
Чи можна сказати, що обіцянки часом дорого коштують?
Чому?*

Коли варто обіцяти? Чого вчить народ щодо обіцянок?

Коли це найшов криничку. Тільки що став пити воду, та якось об **цебрину**⁴ й розбив те яйце-райце. Як узяв скот вернути з того яйця!..

Верне та верне...

Гониться він за тим скотом, то що з того боку піджене, на другий розійдеться... Кричить бідолаха — нічого сам не зробить!

Коли це іде до нього Змія й каже йому:

— Що ти мені даси, чоловіче, як я тобі скот цей вжену в те яйце?

А він їй каже:

— А що тобі дати?

Вона йому каже:

— Даси те, що без тебе стало дома?

А він каже:

— Дам!

Ото вона йому гарненько загнала той скот у яйце, заліпила славно яйце і дала йому в руки.

..... Тим часом у Мисливця народився син... Прошов час — він підріс і погодився йти до Змії. ....

— Це ви мене, тату, віддали Змії. Ну, дарма, якось буде! От він зараз і пішов до Змії.

Приходить до неї, а вона йому каже:

— Зроби мені троє діл та й підеш собі додому, а як не зробиш, то я тебе з'ім!

А коло її хати був великий луг — скільки оком зглянути! Так вона йому каже:

— Щоб ти за одну ніч отой луг викорчував, і щоб там зорав, і пшениці насіяв, зжав її, у скирти поклав, і щоб у ту ніч

з тієї самої пшениці мені паляницю спік: поки я встану, щоб вона на столі лежала.

Він іде до ставка та й зажурився. А там близько був мурований стовп, і в тім стовпі була Зміїна дочка замурована. Він приходить сюди та й плаче. А дочка його питається:

— Чого ти плачеш?

А він каже:

— Як же мені не плакати, коли Змія загадала таке, що я ніколи його не зроблю, а вона сказала, щоб за одну ніч зробив.

Вона його питалась:

— А що ж там?

Він їй і розказав. Вона йому каже:

— Як візьмеш мене за жінку, то я тобі все зроблю так, як Змія казала.

Він каже: «Добре!»

Вона йому каже:

— Лягай же тепер спати, а завтра рано щоб устав та понесеш Змії паляницю.

От пішла дочка Змії до того луку та як свисне: той луг тріщить, лущить — на тім місці ореться, пшениця сіється... — до світу спекла паляницю, дала йому. Він приніс до Змії в хату і поклав на столі.

Змія прокинулася, вийшла в двір та й дивиться на той луг, тільки сама стерня та скирти стоять. Тоді йому каже:

— Ну, справивсь! Гляди ж, щоб і вдруге діло зробив!

Та зараз йому й загадала:

— Щоб ти оту гору розкопав і щоб туди Дніпро йшов, а коло того Дніпра побудуй комори: щоб байдаки туди приставали й щоб ти ту пшеницю продав на байдаки. Як устану рано, то щоб це все було готове!

Він ізнов іде до того стовпа та й плаче. Та дівка його питається:

— Чого ти плачеш?

Зміїна дочка

Він їй розказав те все, що йому Змія загадала. Так вона йому каже:

— Лягай спати, я це все пороблю.

А сама як свисне, то та гора розкопується, Дніпро туди йде, коло нього комори будуються... Тільки прийшла та збудила його, щоб він пшеницю видав купцям на байдаки з тих комор. Змія встає та й дивиться, що все так ізроблено, як вона йому загадала.

Тоді загадує йому втретє:

— Щоб ти цю ніч уловив золотого зайця і раненько щоб приніс мені в хату.

Він ізнов іде до того стовпа та й плаче. Та дівка питається його:

— Що вона загадала?

Він каже:

— Оце вже не жарти: хто його знає, як того золотого зайця зловити.

Вона каже йому:

— Одначе ходім до тієї скелі. Стань над норою, ти будеш ловити, а я буду гонити з нори, і гляди ж: що тільки буде виходити з нори — бери його: то золотий заєць!

Ото вона пішла та й жене. Коли це вилазить з нори гадюка та й сичить. Він її і пустив. Дівчина виходить із нори та й питається його:

— А що, нічого не вилазило?

А він каже:

— Ба, ні: лізла гадюка, а я побоявся її, щоб не вкусила, та й пустив.

А вона йому каже:

— А щоб тебе! Ото і є заєць! Ну, гляди ж, я ще раз піду; та як буде хто виходити й казатиме, що тут немає золотого зайця, то ти не вір, а хапай його!

Полізла та й жене. Коли виходить така стара баба та й питається того парубка:

— Чого ти, сину, тут шукаєш?

А він їй каже:

— Золотого зайця. Вона йому каже:

— Де тут він узявся: тут його нема!

Сказала це та й пішла від нього. Коли це виходить та дівка та й питається його:

— А що, нема зайця? І ніщо з нори не виходило?

Він каже:

— Ба, ні: виходила баба стара та спиталась мене, чого я тут шукаю, а я сказав, що золотого зайця. А вона каже: тут його немає, то я її й пустив.

.....

Дочка Змія перетворилася на зайця. ....

А Змія тільки з хати, а заєць знову перекинувся дівчиною та за парубком. Почали вони вдвох утікати. Біжать та й біжать. Коли це Змія побачила, що то не заєць був, а її дочка, — давай доганяти, щоб її розірвати. Та сама не побігла Змія, а послала свого чоловіка. Змій біжить за ними: коли вони чують — аж стугонить земля... Тоді дівка каже:

— Оце вже за нами біжить! Я перекинусь пшеницею, а ти дідом та будеш стерегти мене. Та як буде питаться тебе, чи не бачив парубка й дівки, чи не йшли сюди, то ти скажеш, що тоді, як ця пшениця сіялась.

... Так і зробили, щоб урятуватися від Змія. Після цього Змія побігла навздогін утікачам сама. ...

Ото біжить... Коли ті чують — аж земля реве. Дівчина тоді каже йому:

— Ей, отепер ми пропащі: уже сама біжить! Ну, я тебе зроблю річкою, а сама зроблюсь рибою-окунем.

Зробила. Прибігла Змія та й каже до тієї річки:

— А що, втекли?

Перекинулась зараз щукою, давай гонитися за тією рибою: що хоче вхопити, то окунь повернеться своїм пір'ям гострим до неї, то вона не візьме його. Гонилась, гонилась — так-таки не вловила та надумала всю воду з річки випити. Стала пити: пила-пила, напилась багато та й лопнула.

Змія і річка

Весільні шишки

Напередодні весілля
випікають шишки,
якими могли
прикрашати коровай —
обрядовий хліб,
що символізує
багатство, добробут
і щастя молодої сім'ї.

Голубки

з тіста голуба й голубку та й пустила додолу, а вони стали живі.

Голубка й почала говорити до Голуба:

— А ти забувсь, як я за тебе луг викорчувувала й там пшеницю сіяла, а з тієї пшениці паляницю спекла, щоб ти до Змії відніс?

А Голуб каже:

— Забув, забув!

Потім знов Голубка каже:

Ото тоді та дівка, що була рибою, каже тому парубкові, що був річкою:

— Тепер ми вже не біймось! Ходімо до твоєї господи; то ти підеш у хату, та гляди: усіх поцілуєш, тільки дядькової дитини не цілуй, бо як поцілуєш ту дитину, то забудеш за мене. А я поки наймусь у цім селі в кого-небудь.

Ото він прийшов у хату, з усіма привітався та й думає собі: «Як же мені не поздоровкатися з дядьковою дитиною? Таж вони подумують щось погане про мене». Поцілував і дитину дядькову. Як поцілував, так і забув за ту дівку.

Ото побув пів року та задумав жениться. Йому нарадили одну гарну дівку, щоб він її брав; він за ту й забув, що його врятувала від Змії, з іншою заручився.

От перед весіллям, увечері, кличуть на шишки молодичь. Прикликали і дівку, що він з нею втікав, — хоч її ніхто не знав, що воно за дівка. Стали ліпити шишки; дівка зліпила

— А ти забувсь, як я за тебе гору розкопувала і туди Дніпро пустила, щоб кораблі ходили до комор і щоб пшеницю ти продавав?

А він каже: «Забув, забув!»

Потім знов Голубка каже: «А ти забув, як ми ходили вдвох за золотим зайцем? Ти й мене забув?»

А Голуб каже:

— Забув, забув!

Тоді парубок згадав за ту дівку, — за цю-таки саму, що голуби поробила, та ту покинув, а з цією оженився. І тепер живе добре.

Ти, напевно, помітив / помітила, що в казках часто використовують свідоме перебільшення характерних ознак певного предмета чи явища.

Це — *гіпербола*. Наприклад, у яйці-райці помістилося дуже багато тварин.

Гіпербола — художній прийом, який полягає в навмисному перебільшенні (рис людини, ознак певного предмета чи явища тощо) з метою надання зображуваному виразності.

Умовно казка «Яйце-райце» містить три частини: «Про Жайворонка й Мишу та війну між ними»; «Про Орла та його спілкування з Мисливцем»; «Як парубок виконував завдання Змії». Події казки розгортаються навколо конфліктів: звірів і птахів, Мисливця і Орла, Мисливцевого сина та Змії.

Відповідно та чи та вигадка, думка, ідея можуть умовно відображатися в певних знаках, які називають **символами**.

Символ — умовне позначення якогось предмета, поняття або явища; розпізнавальний знак.

Для передання емоцій в інтернеті використовують **емодзі** (зокрема і смайлики) — символи, що нагадують обличчя.

◆ Розглянь емодзі. Яке із них відображає сьогодні твій настрій?

1. Відшукай приклади гіперболи в прочитаній казці.
2. До якого різновиду (казки про тварин, героїко-фантастичні (чарівні), побутові казки) належить казка «Яйце-райце»?
3. За якими ознаками ти визначив / визначила різновид цієї казки?
4. Які звичаї та обряди українського народу зображено в казці? Яку роль вони відігравали в житті народу? А в казці?

Символіка назви казки

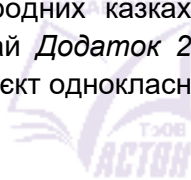
Образ яйця є символічним не лише в українській, а й у зарубіжній літературі. Яйце — першопочаток, творча сила, тобто те, що творить і перемагає. Велике значення має яйце в християнських традиціях — недарма люди оздоблюють великодні писанки.

Більше інформації про образ яйця ти знайдеш за покликанням <https://cutt.ly/RZtSiUG> або QR-кодом.

Спробуй знайти та пояснити символи цієї казки.

5. Як було покарано Мисливця за те, що він тричі цілив у беззахисного Орла? А яку винагороду він отримав за те, що не пожалів для порятунку Орла своєї худоби? Чого навчає казка?
6. Визнач реалістичні та фантастичні моменти в казці «Яйце-райце».
7. Відшукай у казці приклади схвалення винахідливості, сміливості та вміння боротися за справедливість.
8. Чому казку названо саме «Яйце-райце», а не «Війна птахів і звірів» або, скажімо, «Пригоди Мисливця та його сина»? Чи змінилося б твоє сприйняття твору, якби він мав іншу назву?
9. Поміркуй, це добре чи погано, коли людина вміє вигадувати, фантазувати, творчо мислити. Чому?
  - ◆ Для людей яких професій важлива здатність творчо мислити? Чому?
10. Добери символи, які найчастіше використовують в українських та зарубіжних народних казках, і досліди їхнє значення для народів (використай *Додаток 2*, що є на форзаці підручника). Презентуй свій проект однокласникам.

*Морально-етичні принципи — основні правила,
за якими живуть люди:
справедливість, добро, працьовитість, повага,
прагнення волі тощо.*

11. Якими є морально-етичні принципи українського народу? Визнач із батьками (рідними / близькими) або вчителем / вчителькою пріоритетність (послідовність від найважливішої позиції до менш значимої) морально-етичних цінностей українців. Поясни, чому кожний із принципів ви розмістили на таких позиціях.
12. Об'єднайтеся в групи й позмагайтеся. Доберіть якомога більше прислів'їв і приказок (а можливо, і загадок), які ілюструють морально-етичні цінності українців.
13. Знайди інформацію в інтернеті про професії майбутнього, які визначає Національне агентство кваліфікацій. Доведи, що вивчення української літератури важливе для кожного спеціаліста будь-якої професії як сучасності, так і майбутнього. Скористайся *Додатком 5*, що на форзаці цього підручника.

Цифровий детектив виявлятиме кіберзагрози

Геоінженер творитиме сприятливий клімат

Експерт зі спрощення шукатиме прості розв'язання проблем

Наномедик — фахівець у медичному застосуванні нанотехнологій.

Ветеринар для роботів лагодитиме роботів.

Міський фермер вирощуватиме їжу в міських ландшафтах.

Цифровий детектив шукатиме вразливі місця в системах, запобігатиме кіберзагрозам

Менеджер з утилізації відходів

Іміджконсультант

Пілоти та гіді позаземних перельотів

Веброзробник

Спеціаліст з голографічної телепортації стежитиме за якістю віртуального перенесення образів на відстані

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

ІВАН ФРАНКО
(1856 – 1916)

Шукай краси, добра шукай!
Вони є все, вони є всюди.

Іван Франко

Визнач за допомогою Google-карт, чи далеко від тебе розташована батьківщина Івана Франка.

«Батько-коваль».
Скульптура
І. Самотоса
та С. Мигаля.

¹ Мольфар — чаклун,
мудрець, маг.

Іван Франко народився на Львівщині, у селі Нагуєвичі, що в Дрогобицькому районі.

Мати майбутнього письменника Марія Кульчицька походила зі збіднілої шляхти.

Батько Яків Франко був майстерним ковалем і дуже шанованою в селі людиною, адже жив за принципом: «З людьми і для людей».

Іванкові батьки добре розуміли роль книжки в житті людини, тож прагнули дати синові якісну освіту. Тому, коли синові виповнилося шість років, вони віддали його в сільську початкову школу.

Малий Іванко поводився не так, як його однолітки: годинами блукав у лісі, був мовчазним і зазвичай заглибленим у себе. Через це односельці іноді називали його «маленьким мольфаром¹».

Мабуть, уже тоді в душі хлопчика йшла непомітна сторонньому оку, але величезна внутрішня робота, яка й допомогла йому стати видатним письменником, науковцем і політиком.

Іванко ріс, ляк усі сільські діти: допомагав батькам по господарству, рибалив, збирав гриби.

Але найбільше малий любив бувати в батьковій кузні, куди сходилися сусіди й навіть замовники з інших сіл: той просив викувати сокиру, а той — оббити залізом колесо воза.

Ставши письменником, Іван Франко з величезною любов'ю описував батька, його роботу та спілкування з людьми в кузні. І зізнавався, що вогонь, який іскрився під батьковим молотом, колись «маленький, рудоволосий хлопчина» зберіг у своєму серці на все життя...

Іван Франко мав дочку і трьох синів. Родина обожнювала тварин. Коли письменник працював, десь із-під дивану могла вилізти черепаха, кімнатою поважно ходив лелека зі зламаним крилом, а в кутках морські свинки хрумкали капусту... Можливо, саме тоді Іван Франко і зауважував найменші деталі поведінки тварин, що згодом допомагало майстерно зображувати їх у творах. Адже Лис Микита в казках письменника має особливий характер, як справжнісінька людина...

Про Івана Франка, який із сільського, рано осиротілого хлопчини, завдяки наполегливості та працьовитості, зумів стати одним із найвідоміших у світі українців, можна сміливо сказати: той, хто «через терни пройшов до зірок».

Іван Франко прожив неповних 60 років. Протягом сорока з них написав 6000 творів. Щороку письменник видавав 5–6 книжок... Його працездатність просто вражає.

Іван Франко спочатку писав для власних дітей, а згодом його твори завоювали серця галицької дітвори.

Передусім це «Ріпка» (1891), «Киця» (1891), «Суд святого Миколая» (1895) та казки зі збірки **«Коли ще звірі говорили»**.

ФАРБОВАНИЙ ЛИС

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Скільки разів гонили його мисливці, цькували його хортами, ставили на нього капкани або підкидали йому отруєне м'ясо, нічим не могли його доконати. Лис Микита сміявся собі з них, обминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибереться на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було сміливішого, вигадливішого чи спритнішого злодія.

*Хитрий-прехитрий
Лис Микита*

*Цей малюнок і всі
решта до казки
придумав і намалював
художник Іван Пенік.*

*Прочитай діалог, ви-
окремлений курсивом.
Про яку рису характеру
Лиса йдеться?*

*Чи можна цей діалог
передати фразою
«побилися об заклад»?
Чому?*

*Пригадай, що таке
фразеологізм.
Наведи приклади.*

Дійшло до того, що він у білий день вибирався на полювання й ніколи не вертався із порожніми руками. Незвичайне щастя та хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — похвалявся він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з базару курку вкраду.

— Ет, не говори дурниць, — умовляли його товариші.

— Що дурниць! Ану, побачите! — гарячкував Лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там собаки зграями по вулицях бігають. То вже хіба ти обернешся в блоху, щоб тебе не побачили й не роздерли.

— От побачите, і в блоху не повернуся, і не розірвуть мене, — вів своє Лис і задумав завтра побігти до міста і з базару вхопити курку.

Але цього разу бідний Микита таки помилився.

Поміж коноплями та кукурудзою він безпечно заліз аж до передмістя; городами, перескакуючи плоти та ховаючися між яриною, дійшов аж на середину міста. Але тут біда. Треба було хоч на мить вискочити на вулицю, збігати на базар і вернутись назад. А на вулиці й на базарі крик, шум, гамір, вози скриплять, колеса гуркотять, коні гримлять копитами, свині кувічуть — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чув.

Але що робити? Наважився, то треба закінчити, що почав. Посидівши годин зо дві в бур'яні під плотом, він звик трохи до того гамору. Позбувшись першого страху та роздивившись потроху, куди й як найкраще бігти, Лис Микита набрався відваги, розбігся й одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло та їхало людей багато. Стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як чкурне просто на базар, де довгим рядом сиділи жінки, держачи в решетах та в кошиках на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, курей, качок і інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до базару, коли йому назустріч біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, а там бачить третього. Псів уже наш Микита не одурить. Зараз пронюхали, хто він, загарчали та як кинуться до нього.

Наш Микита закрутився, мов муха в окропі: що тут робити? Куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі одчинені ворота, а з воріт на подвір'я. Зіщулився тут і роздивляється, куди б його сховатися. А сам наслухає, чи не біжать Пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в кутку стоїть якась діжа. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався. Щастя мав, бо ледве він щез у діжці, коли прибігли цілою купою Пси, гавкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні.

² *Перелаз — спеціально облаштоване місце в огорожі, яке замінює хвіртку.*

Ціла юрба кинулася по великому подвір'ю, по всіх закутках гребуть, нюхають, дряпають — Лиса й сліду нема. Кілька разів підходили й до діжі. Але негарний запах, який ішов від неї, відганяв їх. Врешті, не знайшовши нічого, вони побігли геть. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої,

густої, на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що фарбував будинки, паркани та садові лави.

Завтра він мав фарбувати якийсь великий паркан і відразу розвів собі цілу діжу фарби та й поставив її в кутку на подвір'ї, щоб мати на завтра готову.

Вскочивши в цей розчин, Лис Микита в першу хвилину пірнув у нього з головою і мало не задушився, але потім, діставши задніми ногами дна діжки, став собі так, що все його тіло було затоплено в фарбі, а тільки морда, така синя, трощечки стирчала з неї. Отак він виждав, поки минула страшна небезпека. Серце в бідолахи билосся сильно, голод крутив кишки, запах олії душив його, але що було робити! Добре, що живий. Та й то ще хто знає, що буде? Що, як надійде господар діжки і застане його тут?

Майже вмираючи зі страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, добре знаючи, що коли тепер, у такому вигляді, з'явиться на вулиці, то вже не тільки Пси, а й люди кинуться за ним і не пустять його живого.

Аж коли смеркло, Лис Микита прожогом вискочив із свого незвичайного купелю, перебіг вулицю і, не помічений ніким, ускочив до садка. А звідси бур'янами, через [перелази](#)², через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не стекла трохи та не висохла.

Уже добре стемніло, коли Микита добіг до лісу, і то не з того боку, де була його хата, а з протилежного.

Був голодний, змучений, ледве живий. Додому ще треба було бігти зо дві милі, але на це в нього не стало вже сили.

Тому, підкріпившись трохи кількома яйцями, які знайшов у гнізді Перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився в ньому з головою і заснув, справді як після купання.

Чи пізно, чи рано прокинувся він на другий день, цього вже в книгах не записано. Вставши од сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в Лисячих грудях.

«Саме добра пора на полювання», — подумав.

Але в ту хвилину зиркнув на себе — лишенько! Аж скрикнув бідолаха. А це що таке? З переляку він кинувся тікати, але сам від себе не втечеш. Зупинився і знову придивляється: та невже це я? Невже це моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не впізнає, не впізнає та й годі. Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то їжаковими колочками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне, а важке, мов довбня, і також колюче. Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхується, пробує обтріпатися — не може. Пробує обкачатися в траві — не може. Пробує дряпати з себе ту луску кігтями — болить, але не

Знайди на сторінці опис зовнішності Лиса Микити.

Це його словесний портрет.

пускає. Пробує лизати — не йде. Побіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмити фарбу, — де тобі! Фарба олійна, вночі у теплі засохла добре, не пускає. Роби, що хочеш, брате Микито!

Де не взявся Вовчик-Братик. Ще вчора він був добрим знайомим нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, почав утікати, — ледве хлипає. Натрапив у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — всі його питають, що з ним, чого він так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та знай тільки лепече:

— Он там... Он там... Он там... Ой, та й страшне ж! Ой, та й люте ж!

— Та що, що таке? — допитують знайомі.

— Не знаю... не знаю... Ой, та й страшне ж!

Що за диво! Зібралось навколо чимало звіра, заспокоюють його, дали води напиться. Мавпа Фрузя вистригла йому три жменьки волосся між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся. Але де тобі, все дарма! Бачачи, що з Вовком біда, звірі вирішили йти усі разом у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано, ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка в нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своїм новим виглядом, а все-таки він добре бачив, яке враження справив його вигляд на Вовка та інших звірів.

«Гей, — подумав собі хитрий Лис. — Та це не погано, що вони так мене бояться. На цьому можна добре виграти. Стійте лишень, я вам покажу себе». І, піднявши вгору хвіст, гордо надувшись, він пішов углиб лісу, де знав, що є місце, де сходяться всі лісові звірі.

Чому Лис Микита викликав переляк у всіх звірів?

Яких знань не вистачало лісовим жителям, щоб розпізнати Лиса Микиту?

Чи можна назвати Лиса кмітливим? Чому?

Тим часом поголоска про нового й страшного звіра розійшлася геть по всьому лісі. Всі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека подивитися на нового гостя, але ніхто не смів підступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить цього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши на середину звіриного майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сидіти Ведмідь. Сів і жде.

Не минуло й пів години, як навколо майдану насходилося звірів і птахів видимо-невидимо. Всім цікаво знати, що воно за проява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилини, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої, не бійтеся мене. Приступіть ближче, я хочу вам щось дуже важливе сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Підступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно й солодко говорив Лис. Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько — не наважилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і радійте! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини, придивіться, яка вона блакитна. І, ожививши мене своїм духом, мовив: «Звіре Гостромисле! У звірячім царстві

Оптиміст — людина, яка в усьому намагається бачити позитив.

Песиміст — той, хто завжди помічає лише негатив.

*Лис Микита —
оптиміст чи песиміст?*

*Лис Микита обманює інших
звірів.*

*Чи міг він чинити
по-іншому?*

Напиши свій варіант цього епізоду.

Ім'я якого святого використав Лис Микита в брехні? Чому саме його?

Чи можна Лиса вважати розумним? Чому?

Чи могли звірі зрозуміти, що їх обманюють?

Назви один факт на підтвердження цього.

Як це жити як у бога за дверима? Добери синоніми до фразеологізму.

Прочитай виразно діалоги.

запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний за своє життя і своє добро. Йди на землю і будь царем звірів, заводь лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів».

Почувши це, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой Господи! Так це ти маєш бути нашим царем?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала у звіринім царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та Яструби наловили Курей, Вовки та Ведмеді нарізали Овець, Телят і нанесли цілу

купу перед нового царя. Він узяв часточку, а решту по справедливості розділив між усіма голодними. Знов радість запанувала, почувлися подяки. От цар! От добрий! От премудрий! Та за ним ми проживемо віки вічні, мов у бога за дверима!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердим, тим більше, що не треба було самому ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане і обпатране приносили послужливі міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той кращий, а хто слабший, то ніколи не вигравав справи.

.....

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голодний. Кого вбили мисливці, той загинув, а хто втік, той радів, що живе. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкавого царя, а надто такого несхожого на всіх інших звірів. ....

І Лис Микита, ставши царем, жив собі, не тужив. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі